

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „Трудово и осигурително право“

ОСИГУРИТЕЛНИЯТ СТАЖ В БЪЛГАРСКОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за придобиване на образователната и научна степен „ДОКТОР“ по
професионално направление 3.6. (трудово право и обществено
осигуряване)

Цвета Евгениева Попова
докторант на самостоятелна подготовка в катедра „Трудово и
осигурително право“

научен ръководител
проф. д-р Красимира Средкова

СОФИЯ
2018

Дисертационният труд е допуснат е допуснат до публична защита с решение от 16.04.2018 г. на Катедрата по Трудово и осигурително право в разширен състав, одобрено с решение на Факултетния съвет на Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски” от 17.04.2018 г. Със Заповед № РД–38–243/24.04.2018 г. на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски” е насочен за защита и е утвърден следният състав на научното жури:

Вътрешни членове:

Проф. д-р Красимира Средкова Иванова

Проф. д-р Емил Асенов Мингов

Резервен член:

Доц. д-р Нина Милкова Гевренова

и

Външни членове:

Проф. д-р Васил Желязков Мръчков

Проф. д-р Атанас Петров Василев

Доц. д-р Ивайло Иванов Стайков

Резервен член:

Доц. д-р Ярослава Димитрова Генова

Съдържание

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	2
1. Актуалност на темата, практическо значение и новост на изследването.....	2
2. Предмет, цели и методи на изследването.	3
3. Обем и структура на дисертационния труд.	4
II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	5
УВОД.....	5
ГЛАВА I. Правна уредба на осигурителния стаж	5
ГЛАВА II. Понятието „осигурителен стаж” в съвременното българско законодателство.	9
ГЛАВА III. Установяване и изчисляване на осигурителния стаж.	22
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	27
НАУЧНИ ПРИНОСИ	29
III. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	30

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата, практическо значение и новост на изследването.

Актуалност на темата. С приемането на Кодекса за задължително обществено осигуряване, влязъл в сила на 01.01.2000 г., се поставя началото на систематизираното изграждане на съвременното българско обществено осигуряване. Кодексът въвежда за първи път понятието осигурителен стаж, като „изземва” осигурителноправното значение от дотогава използваната категория „трудова стаж”. В следващите почти две десетилетия уредбата на осигурителния стаж се разширява, а значението му нараства. Той отчита най-вече продължителността на участие на лицата в осигуряването, а оттам – и приноса им в осигурителната общност, основополагащ за разходо-покривния модел на осигуряване. Това ново положение повдига редица въпроси пред законоприложителя. Приемането на страната в ЕС поставя допълнителни изисквания за прилагане на правилата за координация на системите за социална сигурност.

Практическо значение на изследването. Осигурителният стаж е предвиден като предпоставка за придобиване на осигурителни права при общо заболяване и майчинство, безработица, старост, смърт, а при безработицата, старостта и смъртта има значение и за определяне на обема на обезпеченията. Това обяснява непрекъснатото разрастване на неговата уредба и увеличаващите се административни и съдебни производства, в които се спори за наличието, вида или размера на осигурителния стаж. Значението му е съществено, тъй като при настъпил осигурителен случай от наличието му зависи дали и в какъв размер ще се отпусне осигурително обезпечение. Затова проблемите, които правната уредба на осигурителния стаж поставя, засягат практически всяко лице, което извършва възмездна трудова дейност и очаква осигурителна престация при настъпил осигурен социален риск.

Новост на изследването. В по-старата правна наука са разглеждани предхождащите осигурителния стаж категории и в частност трудовият стаж. В съвременната българска доктрина не е правено самостоятелно изследване, посветено на осигурителния стаж, което да систематизира правните проблеми, повдигани от съдържанието, значението, установяването и изчисляването му.

2. Предмет, цели и методи на изследването.

Предмет на изследването. Център на настоящото изследване е осигурителният стаж в българското осигурително законодателство. Той е основна категория в краткосрочното и дългосрочното задължително обществено осигуряване и няма приложение в допълнителното доброволно обществено осигуряване и в здравното осигуряване.

Цели на изследването. Дисертационният труд има за цел:

да систематизира правната уредба на осигурителния стаж в българското законодателство;

да изясни съдържанието на категорията, за да се изведе единно и ясно понятие за осигурителен стаж;

да се обособят видовете осигурителен стаж;

да се систематизират случаите на несъщински осигурителен стаж;

да се разграничи същинският от действителния осигурителен стаж;

да се отграничи осигурителният стаж от близки категории;

да се анализира осигурителният стаж според правното му значение;

да се изведат основни хипотези за установяване на осигурителния стаж при наличие и при липса на данни за натрупването му;

да се анализират основните характеристики на иска за установяване на осигурителен стаж по съдебен ред;

да се анализира уредбата на изчисляването на осигурителния стаж, като се изведат общи и специални правила.

Методи на изследването. За постигане на поставените цели изследването използва основно методите на историческия и сравнителноправен анализ.

С историческия метод се цели проследяване развитието на правната уредба в България, като се изследват предхождащите го правни категории. Прави се извод за приемственост между тях и осигурителния стаж, но се отбелязва и значителната трудност при прилагането на изобилната и многостепенна правна уредба.

Чрез използването на сравнителния метод на изследване се търси мястото, което правната уредба на осигурителния стаж отрежда на българското краткосрочно и дългосрочно задължително обществено осигуряване. Сравняват се изискуемите периоди на осигуряване в други държави от ЕС и се прави извод за сравнително високите размери на изискуемия в България осигурителен стаж за придобиване на осигурителни права. Предлага се използване на чужд опит за усъвършенстване на правната уредба.

3. Обем и структура на дисертационния труд.

Обем. Дисертационният труд е в обем от 290 страници текст, списък на съкращенията, библиография със 100 заглавия на български, руски и други европейски езици.

Структура. Дисертационният труд се състои от увод, три глави (първа и трета с по два параграфа, а втора глава – с четири параграфа) и заключение.

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

В увода е обоснована необходимостта от изследване на института на осигурителния стаж. Като основна причина за това е посочена неговата богата и несистематизирана уредба и липсата на цялостно научно изследване на категорията. Изтъкната е значимостта на осигурителния стаж за осигурителния статус на лицата най-вече в областта на краткосрочното и дългосрочното задължително обществено осигуряване. Справедливостта, отразена чрез уредбата му като мерило за приноса на всеки осигурен към осигурителната система, засиленият контрол върху събирането и разходването на средствата, предвидимостта и стабилността на законодателството стимулират към всеобщо и солидарно участие с вноски в осигуряването, на което разчита и цялата осигурителна общност при разходо-покривния модел на осигуряване.

В увода са очертани основните цели и задачи на изследването, както и научните методи, които се използват за постигането им.

ГЛАВА I. Правна уредба на осигурителния стаж

За постигане на поставената цел – да се изясни понятието осигурителен стаж, какво съдържание влага в него законодателят и какво е значението му за лицата, в Глава първа е направен анализ на богатата му правна уредба. Чрез представения исторически преглед на действалите осигурителноправни норми от 1879 г. насам се очертава съдържанието и значението на предхождащите осигурителния стаж правни категории и се прави изложение на съвременната правна уредба. Очертаването ѝ е важно, тъй като се съдържа в множество международни актове, както и в правото на ЕС, а уредбата във вътрешното законодателство е разпръсната в множество нормативни актове, между които са налице повторения и противоречия.

В § 1 (Исторически преглед на правната уредба на осигурителния стаж в българското законодателство) при изследване на развитието на правната уредба на осигурителния стаж се прави извод, че то се определя не само от отделните исторически събития или политическите виждания за управлението на държавата, но преди всичко от отражението им в законодателството, във възприетите принципи на общественото осигуряване. Обосновава се, че през целия период на наченки на законодателна уредба регламентирането на осигурителния стаж в България се ограничава предимно до пенсионни права за отделни категории лица, работещи за държавата. В началото на ХХ в. законодателството предоставя повече осигурителни обезпечения, но разчита и на осигурените лица за финансирането им. В същото време определящо за характеризиране на периода като предоставящ оскъдна осигурителна закрила е изключването от осигуряване на цели групи работници и служители, особено в частните предприятия.

През периода между 1918 и 1949 г. се въвежда задължително обществено осигуряване за по-широк кръг осигурени лица при настъпване на всички социални рискове. Предвижда се и участие на държавата в осигуряването чрез набиране на средства по осигурителните фондове, както и поделянето на осигурителната тежест между осигурените лица и осигурителите. Натрупаното изслужено време на съответните служби дава право на различни осигурителни престации.

През периода на единно законодателство (1949–1992 г.) осигурителният режим постепенно се унифицира, общественото осигуряване обхваща по-широк кръг лица и предоставя богата осигурителна закрила. Фондовата структура на набраните средства постепенно изгубва значение, тъй като те постъпват от единен източник (държавния бюджет) и се разходват, без да се съобразява съотношението с разходите за обезпечения. Преосмисля се значението на участието на

осигурените лица в осигуряването. Въпреки че осигурителното законодателство се унифицира, систематизира и разширява предоставената закрила, осигурителният стаж като период на участие в осигуряването губи своето самостоятелно значение и е погълнат изцяло от трудовия стаж. Въпреки тенденцията за сливане на трудовото и осигурителното законодателство, осигурителният стаж, уреден като трудов стаж, успява последователно да утвърди своето нормативно място и така да настояе на идеята за съществуването си извън рамките на трудовото право.

Периодът на самостоятелна уредба на осигурителния стаж се характеризира с честа смяна на правителства с различни икономически и социални политики. Регламентация на идеите за принципна промяна на осигурителната система се приема частично през 1992 г., с което се прави сериозна крачка към извеждането на осигурителния стаж като самостоятелна категория. Постепенно се изгражда нормативната уредба на действащата и понастоящем система, основана на модела „Бисмарк“. Нейни основни принципи са всеобщност и задължителност на осигуряването. На участието на осигурените лица в набирането на осигурителни вноски е отредено важно значение за придобиване на осигурителни права и за определяне на техния обем.

В § 2 (Съвременна правна уредба на осигурителния стаж) е направен преглед на действащата уредба на осигурителния стаж. Представени са последователно приложимите норми на международните актове, двустранните спогодби в областта на общественото осигуряване, правото на ЕС и вътрешното законодателство.

Въз основа на прегледа на приложимите международни актове се правят изводи за високото равнище на осигурителна закрила, което предоставя българското законодателство, отразило най-високите

международни стандарти. Те отреждат на осигурителния стаж роля на водеща предпоставка за придобиване на осигурителни права.

Във всички действащи двустранни споразумения относно общественото осигуряване, по които България е страна, се предвиждат правила за взаимното зачитане на набраните по отделните законодателства осигурителни периоди, като и за сумирането им. При все по-разпространяващото се пребиваване на български граждани с цел трудова заетост извън ЕС се увеличава необходимостта от подписване и прилагане на двустранни спогодби, с което и българският осигурителен стаж получава признание и разширява приложението си за придобиване на осигурителни права в целия свят.

След присъединяването на България към ЕС първичното и вторичното общностно право се прилага от националните компетентни органи. Правото на ЕС признава осигурителния стаж като основна предпоставка за придобиване на осигурителни права. Българският осигурителен стаж се включва в използваното по-общо понятие „осигурителен период“, което може да обхване и периоди на трудова заетост и на пребиваване според спецификата на законодателствата на отделните държави от Общността.

В частта за действащата вътрешна уредба на осигурителния стаж последователно са представени основните нормативни актове, в които тя се съдържа. Те обхващат както законови и подзаконови актове с осигурителноправно значение, така и разпоредби на други правни отрасли. Въз основа на прегледа на уредбата на осигурителния стаж в националното законодателство се прави извод за неговата значителна по обем, усложнена и несистематизирана регламентация. Въпреки несъвършенствата, тя кодифицира правния му режим и му отрежда място на важен правен институт на общественото осигуряване, което обосновава и необходимостта от задълбоченото ѝ изследване.

ГЛАВА II. Понятието „осигурителен стаж” в съвременното българско законодателство

В Глава втора се прави анализ на елементите от съдържанието на осигурителния стаж според действащата му уредба в опит да се извлече единно и ясно негово понятие. Изследва се видовото му разнообразие и се разграничава от близките до него в една или друга степен трудов, служебен и юридически стаж. Систематизира се правното значение на осигурителния стаж.

Към дефиниране на осигурителния стаж в **§ 1 (Дефиниране на понятието „осигурителен стаж)** се пристъпва след констатацията, че от законовата уредба елементи от съдържанието му могат да се извлекат единствено от предвиденото в чл. 9, ал. 1 КСО. То е усложнено с подробни разпоредби за пропорционалното изчисляване на осигурителния стаж, а самият текст е формулиран като да откроява белезите на несъщинския осигурителен стаж. В същото време подходът в уреждането на елементите от осигурителния стаж в чл. 37, ал. 1 НПОС се различава от законовия. Тези несъвършенства мотивират предложение за промяна в законовия текст с цел да се установи единно и изчерпателно понятие за осигурителния стаж, а на подзаконовите актове да се остави задачата да уредят подробно особените хипотези и правилата за изчисляването му. Предлага се осигурителният стаж да се дефинира като **период от време, през който се осъществява възмездна трудова дейност и за който са внесени или дължими осигурителни вноски.**

След анализ на правната уредба се прави извод, че осигурителният стаж представлява сложен фактически състав от вида на правопораждащите и правопроменящи правомерни юридически факти. Той включва система от отделни юридически факти, всеки със самостоятелни правни последици. За натрупването му възникват и

съществуват две взаимно свързани по своите правни последици правоотношения. Правоотношението по осъществяване на възмездна трудова дейност е основанието за възникване на вторичното – осигурително правоотношение, по което същото или друго лице има задължение за внасяне на осигурителни вноски. Двете правоотношения трябва да съществуват едновременно, а не последователно в календарното време. Тъй като са проява на волево човешко поведение, те са юридически факти от вида на юридическите действия, а времето тече по силата на природни закономерности и поради това представлява юридическо събитие. Един от юридическите факти – част от състава на осигурителния стаж, може да се окаже с различно съдържание при отделните категории субекти. За осигурените лица е достатъчно през изтеклия период да е била осъществявана възмездна трудова дейност и да са дължими или внесени изискуемите осигурителни вноски. За самоосигуряващите се и морските лица е необходимо не само да е възникнало задължението за осигуряване, но и вноските да са внесени.

Направена е констатация, че законодателството еднозначно определя осигурителния стаж като време – част от астрономическото време, което носи неговите особености. То протича, а не се натрупва наведнъж и се изчислява като размер към точно фиксиран момент. Според всички законодателни решения, действали в България, осигурителният стаж се набира през целия трудов живот на физическото лице, като може да отразява продължителни периоди от десетки години. От друга страна и вече изтекли периоди от време, отговаряли на действащите изисквания, могат да търпят преоценки и да загубят правното си качество на осигурителен стаж. Поради изложените причини, макар характеристиките на календарното време да са важни за осигурителния стаж, правните му белези определят усложнената му регламентация и относителния му характер според възприетите различни законодателни решения.

За да е налице осигурителен стаж през съответния период, на първо място трябва да е упражнявана възмездна трудова дейност. Тъкмо извършването на трудовата дейност – винаги лична волева проява на физическото лице, която включва трудови усилия, насочени към получаване на доход, е причина да се натрупва осигурителен стаж, тъй като задължението за осигуряване възниква като задължителна последица от извършване на някоя от дейностите по чл. 4 и чл. 4а КСО. Тя е насочена към съставката „стаж“ в понятието осигурителен стаж. Представени са множество съдебни решения, които подкрепят изложената теза и приемат, че осигурителен стаж не се натрупва, когато не е установено реално извършване на трудова дейност.

Нормата на чл. 9, ал. 1 КСО изпада в хаотично изброяване, що се отнася до третия юридически факт от фактическия състав на осигурителния стаж – за времето да са внесени или поне дължими осигурителни вноски. Този белег придава на стажа спецификата на осигурителен. Разпоредбата се критикува поради липсата на логика в подредбата на петте точки на чл. 9, ал. 1 КСО, подробното и ненужно изброяване на нормативни минимума на осигурителен доход, върху който са дължими вноските за осигурените лица и поради натоварването ѝ с трудовоправните категории непълно и законоустановено работно време, неначислено, неизплатено възнаграждение и др. За дефиниране на третия елемент се анализира и сравнително по-ясната разпоредба на чл. 37, ал. 1 НПОС. Същностният белег, който определя разграничението дали за натрупването на осигурителен стаж е достатъчно вноските да са само дължими, се определя от действащата уредба – дали лицата сами понасят осигурителната тежест или я поделят с осигурителя. Дължимите за сметка на самоосигуряващите се и морските лица осигурителни вноски трябва да бъдат внесени, за да натрупват осигурителен стаж. За останалите осигурени лица е достатъчно осигурителните вноски да са само дължими.

В изследването се критикува законодателното решение да не се признават за осигурителен стаж периодите, когато вноските на морските лица не са внесени, но са удържани от техния работодател. Този неблагоприятен ефект – последиците от невнасянето на осигурителните вноски да се понасят от морското лице при самостоятелно поета от него осигурителна тежест, се предлага да се преодолее, тъй като то не може да влияе върху поведението на своя работодател.

Във връзка с изясняване съдържанието на осигурителния стаж се изследва състоянието „дължимост“ на осигурителните вноски, както и моментът на настъпването му, чието определяне създава затруднения при правоприлагането и се посочва нееднозначно в съдебната практика. В труда се поддържа становището, че осигурителните вноски са дължими от момента на започване на трудовата дейност. Към започването се приравняват случаите, когато първично правоотношение по полагане на труд е възникнало, но лицето е възпрепятствано да постъпи на работа поради сбъднал се осигурен социален риск – общо заболяване, майчинство и др. Този извод се поддържа трайно и в представената по-нова съдебна практика. Критикува се законодателното решение на чл. 7, ал. 6 КСО, че дължимостта на осигурителните вноски за лицата, извършващи трудова дейност по граждански договори, възниква от момента на изплащане на работното възнаграждение и оттогава следва да им се зачита осигурителен стаж. Предлага се да се установи, че осигурителните им вноски са дължими от момента, когато възнаграждението е трябвало да бъде изплатено, щом трудова дейност през периода е осъществявана и оттогава да се натрупва осигурителният им стаж, независимо от внасянето на осигурителните вноски. За състоянието дължимост на осигурителните вноски на осигурените по чл. 4, ал. 1 и 10 КСО не е от значение върху какво са дължими тези вноски – дали възнаграждението е получено, начислено, но неизплатено или неизплатено и не начислено, но все пак

дължимо. Затова се предлага да отпадне като излишно изброяването върху какво трябва да са дължими осигурителните вноски при дефиниране на осигурителния стаж в чл. 9, ал. 1, т. 1 и 5 КСО.

Разглежда се и по-ясното състояние на „платени“ осигурителни вноски за натрупването на осигурителен стаж. Част от тях самоосигуряващите се лица дължат авансово (чл. 6, ал. 8 КСО), а окончателният им размер се определя след изравняването по чл. 6, ал. 9 КСО. След изменението в чл. 9, ал. 1, т. 4 КСО, в сила от 1 януари 2017 г., се потвърждава разбирането, че самоосигуряващите се лица натрупват осигурителен стаж и при внасяне само на авансовите вноски, без изпълнение на задължението за внасяне на дължимите след изравняването осигурителни вноски. Този въпрос е решаван противоречиво от административната и съдебна практика.

Може да се обобщи, че действащото законодателство не определя ясно и систематизирано съдържанието на понятието осигурителен стаж. Поради наличието на множество нормативни разпоредби, на несъвършени редакции и непоследователна уредба се предлага легализиране на предложената дефиниция с цел да се отграничат и изяснят случаите на несъщински осигурителен стаж, когато отделни елементи от съдържанието на понятието не са налице, но законодателят им придава правните му последици.

В § 2 (Видове осигурителен стаж) се извеждат видовете осигурителен стаж според елементите от фактическия му състав; предназначението му; тежестта и спецификата на труда; съвпадането на фактическия му състав с § 1, ал. 1, т. 12 ДР КСО.

Според първия критерий се обособяват отделните хипотези на несъщински осигурителен стаж в зависимост от липсващите елементи от фактическия му състав. Прави се уточнение, че термините „същински“ и „несъщински“ осигурителен стаж не се използват от законодателя, нито от

правната теория. Обяснение за това се търси в липсата както на ясна, включително и легална, дефиниция на осигурителния стаж, така и на задълбочено негово изследване в науката.

В изследването се приема, че неправилно времето на непредоставяне на подходяща работа на трудоустроения по чл. 9, ал. 3, т. 4 КСО е уреденото сред хипотезите на несъщински осигурителен стаж. То се квалифицира като същински осигурителен стаж поради кратката продължителност на неизвършване на трудова дейност, като за периода се дължи внасяне на осигурителни вноски. Прави се уточнение за времето на ползване на платените годишни и други отпуски по правоотношение по полагане на зависим труд, времето на престой не по вина на работника или служителя, на участие в законна стачка. Тези периоди от съществуването на първичното правоотношение, когато лицето не полага труд по допустими и оправдани от законодателя причини и се дължат осигурителни вноски също се приемат за същински осигурителен стаж. Те съпътстват периодично или извънредно съществуването на правоотношенията по полагане на зависим труд, не се отбелязват в документите за удостоверяване на трудов, служебен стаж или осигурителен стаж и не са уредени самостоятелно, както е направено например в чл. 9, ал. 2 КСО за признатите за осигурителен стаж периоди на неизвършвана трудова дейност, за които не се дължат осигурителни вноски или по чл. 9, ал. 3 КСО, когато не се извършва трудова дейност, но се дължат осигурителни вноски.

В една група несъщински осигурителен стаж се обединяват периодите, уредени в чл. 9, ал. 2, т. 1–3 и т. 5 КСО – време, през което не се извършва възмездна трудова дейност и не се дължат осигурителни вноски, но се пораждат последиците на осигурителния стаж. Обединяващият ги белег е, че протичат през време на съществуващо първично правоотношение за осъществяване на възмездна трудова дейност –

основание за осигуряване, но не се извършва трудова дейност поради ползване на някой от посочените в разпоредбите отпуски или приравнени на тях периоди за самоосигуряващите се лица, като за времето не се дължат и осигурителни вноски.

Във втора група се отделя несъщинският осигурителен стаж през времето на получаване на обезщетение за безработица, признат в чл. 9, ал. 2, т. 4 КСО. Хипотезата е обособена, защото не съществува правоотношение по осъществяване на трудова дейност – основание за осигуряване. За периода не се дължи внасяне на осигурителни вноски, но се пораждаат последиците на осигурителния стаж, макар и само като предпоставка за придобиване на права по дългосрочното обществено осигуряване (арг. чл. 9, ал. 5 КСО).

За тези права се зачитат и обединените в третата група случаи на несъщински осигурителен стаж – при неупражняване на трудова дейност по чл. 9, ал. 3, т. 1–3 и т. 5 КСО, когато не съществува и правоотношение по осъществяването ѝ, но се дължи внасяне на осигурителни вноски. Във всички случаи от тази група несъщински осигурителен стаж липсва и друг съществен негов белег – натрупването му в течение на времето. Въпреки липсата на разпоредба, която да установи последиците от невнасяне на така дължимите осигурителни вноски от осигурителя, се обосновава извод за признаване на времето за осигурителен стаж.

В четвърта група се обединяват случаите на несъщински осигурителен стаж, когато е извършвана трудова дейност, която не е основание за задължително осигуряване по българското законодателство – извършвана в чужбина от лица, изпратени от български посредник и др.

В пета група случаи на несъщински осигурителен стаж се обединяват периоди, когато лицето не е упражнявало възмездна трудова дейност и изобщо не е било в правоотношение по упражняването ѝ – поради дългосрочна командировка заради дипломатическа служба на съпруга или

съпругата (чл. 4, ал. 7 КСО), но е заявило желание да се осигурява и след внасянето на дължимите осигурителни вноски да натрупва осигурителен стаж за предвидените рискове.

Като несъщински осигурителен стаж в отделна група се обединяват и периодите на липса на правоотношение за упражняване на трудова дейност, когато по определени социални причини законодателството допуска вноски да са дължими, понякога е необходимо и да са внесени, за да се зачете определен период от време за осигурителен стаж (чл. 9, ал. 6–7 КСО и чл. 43, чл. 43а и чл. 44 НПОС), както и в хипотезите на откупен по чл. 9а КСО стаж. През всеки от тези периоди не се извършва трудова дейност, дори не е налице първично правоотношение за осъществяването ѝ поради полагане на грижа за близък, който постоянно се нуждае от чужда помощ; лице е отбивало наборна или мирновременна алтернативна служба и т.н. През тези периоди не е налице и натрупване на стажа, тъй като вноските се внасят наведнъж при пенсиониране, а не периодично и осигурителният стаж не се натрупва във времето.

В изложението се анализира причината за широкото приложение на фикциите в уредбата на осигурителния стаж. Предполага се търсенето на по-съвършени и справедливи резултати от правното регулиране, като се признават последиците само на онова явление от обективната действителност, което все пак запазва същественото в предметното съдържание на осигурителния стаж.

Разглежда се и видовото разделение на осигурителния стаж според неговото предназначение. Той се обособява в две групи в зависимост от това дали се използва като предпоставка за получаване на осигурителни престации или като критерий за определяне обема (размера или периода на получаване) на осигурителните плащания. Като предпоставка за придобиване на осигурителни права осигурителният стаж се използва при всички осигурени социални рискове, освен при трудова злополука и

професионална болест, както и за някои категории лица, за които е настъпило общо заболяване. Прави се извод за разделянето му на видове според осигурените социални рискове, при осигуряването за които е бил натрупан. Анализират се изискуемите от законодателя размери на осигурителния стаж, необходими за придобиване на отделните осигурителни права, както и изискването за тяхната актуалност – натрупване в определен период преди рискът да е настъпил.

Обособява се видово разделяне на осигурителния стаж според спецификата и тежестта на труда. Осигурителният стаж, който натрупват учители; балерини, балетисти и танцьори в културни организации; лицата при упражняване на труд от I или II категория, както и при изпълнение на военна или държавна служба по съответните закони се определя като специален осигурителен стаж в противовес на общия, който се трупа при полагане на труд или извършване на работа, които не са оценени от законодателя като тежки или специфични, за да обосноват зачитането на придобития стаж в по-голям размер от календарния или да обосноват по-ранно пенсиониране. Количественото измерение на осигурителния стаж позволява коригирането му с различни коефициенти, така че да отрази съответно вижданията на законодателя за спецификата на труда, при полагането на който се натрупва. При изясняване особеностите на специалния осигурителен стаж се анализира поставеното в някои случаи изискване да е действително изслужен на съответната длъжност или при извършване на конкретна работа. Анализира се противоречива съдебна практика.

В последна група се обособява осигурителният стаж според това дали съвпада с фактическия състав на действителния стаж, дефиниран легално в § 1, ал. 1, т. 12 ДР КСО. След анализ на несъвършената уредба се прави извод, че важен отличителен белег на действителния стаж за всички категории осигурени лица извън самоосигуряващите се и морските лица е

реалното извършване на трудова дейност през съответния период. За самоосигуряващите се и морските лица се приема, че осигурителният им стаж винаги отговаря на поставеното условие и е действителен, защото и за натрупването му, и за признаването му за действителен е необходимо реалното внасяне на осигурителни вноски. Останалите категории осигурени лица не винаги натрупват действителен стаж. Прави се изрично уточнение, че периодите на отпуск поради временна неработоспособност, майчинство, времето на непредоставяне на подходяща работа на трудоустроеното лице не прекъсват натрупването на действителен осигурителен стаж по смисъла на § 1, ал. 1, т. 12 ДР КСО. Привеждат се доводи за това твърдение и от обсъдената съдебна практика.

Прави се паралел между действителния и същинския осигурителен стаж. За разлика от действителния, същинският осигурителен стаж, без да е легално понятие, има най-широко приложение – и в краткосрочното, и в дългосрочното осигуряване. Действителният стаж се прилага като предпоставка за придобиване само на пенсионни права. Несъщинският осигурителен стаж няма да се признава и за действителен, когато в периода липсва белегът упражняване на трудова дейност, но въпреки това за времето са дължими осигурителни вноски и осигурителният стаж се признава наведнъж – например при „откупения” осигурителен стаж, както и по време на гледане на дете до тригодишна възраст, на болен член на семейството, който постоянно се нуждае от чужда помощ, когато за периода вноските се поемат от държавния бюджет.

В § 3 (Сравнение между осигурителния стаж и други близки категории) се прави разграничение между осигурителния стаж и трудовия, служебния и юридическия стаж.

Трудовият стаж е категория на трудовото право, която измерва периодите от време на полагане на зависим труд по трудово и служебно правоотношение. За набирането на осигурителния стаж е необходимо

освен извършването на някоя от по-многообразните видове възмездна трудова дейност, включително и периоди на трудов стаж, още и сбъждане на допълнителни юридически факти – възникване на задължение за внасяне на осигурителни вноски, а за някои категории лица – и плащането им. Налице са разлики и в значението на двете категории. Осигурителният стаж се използва като предпоставка за придобиване осигурителни права и за определяне на обема им и се прилага за всички категории осигурени лица, докато трудовият стаж се трупва само от работниците и служителите и държавните служители и също има значение като предпоставка за придобиване на трудови права и като фактор за определяне размера на получената престация. От уредбата на правилата за изчисляването им се заключава, че при осигурителния стаж законодателят държи на по-голяма прецизност и отчита съпадението с действителните размери без признаване заради предназначението му да отрази конкретния принос на осигуреното лице и да защити интересите на цялата осигурителна общност.

При сравнението между осигурителния и служебния стаж се достига до няколко важни извода. На първо място, служебният стаж представлява времето, през което държавният служител е изпълнявал държавна служба. Правната му уредба до голяма степен повтаря уредбата на трудовия стаж. Това се отнася и до правното му значение. Осигурителният стаж има по-широк обхват – включва всички периоди на осъществяване на възмездна трудова дейност, за които са дължими или платени осигурителни вноски, докато служебният стаж измерва натрупаното време на полаган труд само от държавните служители. Така служебният стаж се признава за осигурителен стаж, но осигурителният стаж, макар да се признава за професионален опит – предпоставка за заемане на определена държавна служба, не се признава за служебен стаж и не поражда неговите правни последици.

Направено е сравнение и между осигурителния и юридическия стаж. Уредбата на юридическия стаж е изключително богата – от Конституцията до множество закони, устройствени правилници и наредби, и включва поне четири легални дефиниции. Той е стаж – резултатна величина, която отразява натрупаните периоди от време при извършване на определена работа или дейност по трудово, служебно или гражданско правоотношение на определена длъжност или при упражняване на определена професия. Поради това се определя като измерител на необходимата степен на професионални знания и умения, натрупани при извършване на професионална юридическа дейност. Осигурителният стаж има за цел да отчете осигурителния принос на лицата и е предпоставка за възникване на осигурителни права и за определяне на техния обем и поради това не се приравнява на юридическия.

В § 4 (**Правно значение на осигурителния стаж**) се разглежда правното значение на осигурителния стаж като въпрос, естествено свързан с определянето на съдържанието му. Осигурителният стаж представлява основен юридически факт както в краткосрочното, така и в дългосрочното обществено осигуряване. За разлика от останалите предпоставки – сбъднал се осигурителен случай, възраст при пенсиите за старост и т.н., които отразяват спецификата на съответното осигурително обезпечение, осигурителният стаж се проявява като общо и обединяващо условие за придобиване на почти всички осигурителни права. Анализират се изключенията, когато осигурителният стаж не се поставя като изискване за придобиване на осигурителни права. Те са свързани с професионалните рискове трудова злополука и професионална болест или се отнасят до някои категории лица, за които е настъпило общо заболяване, както и за придобиване право на пенсии, несвързани с трудова дейност. Тези пенсии нямат осигурителен характер и са по-скоро права по социалното подпомагане. Липсата на изискване за осигурителен стаж при настъпила

трудова злополука или професионална болест е свързана със социалната идея да се премахнат всякакви ограничения върху придобиването на осигурителни права от лица, за които се е сбъднал някой от професионалните рискове. Същото обяснение се дава и за липсата на изискване за осигурителен стаж към някои категории лица (непълнолетни; слепи по рождение и ослепели до постъпване на работа) при общо заболяване. Като фактор за определяне размера на осигурителните плащания осигурителният стаж влияе в най-голяма степен върху размера на пенсиите за старост, но участва и при определяне на други плащания по дългосрочното осигуряване, а натрупаният му размер определя периода на получаване на обезщетението за безработица.

От представеното сравнение на изискуемия размер на осигурителния стаж в България и в други държави от ЕС за придобиване на осигурителни права се правят няколко извода. На първо място, осигурителният стаж предоставя практическа възможност за създаване на законодателство, което постига социално значими не само в осигурителноправен, но и в демографски план цели. Той се характеризира с единно съдържание и значение, но позволява използването на диференциран според актуалните задачи подход при уреждането на осигурителните отношения. Тези възможности не са използвани пълноценно от българския законодател.

Значението на осигурителния стаж за правата по дългосрочното обществено осигуряване е съществено. От сравнението на необходимите осигурителни периоди за придобиване право на най-масовата пенсия – за осигурителен стаж и възраст с останалите държави от ЕС, се прави извод за значителния му размер и се определя като нелогично неговото ежегодно завишаване в съотношение със сравнително ниската средна продължителност на живот в България. Препоръчва се по-широко използване на възможностите, които осигурителния стаж предоставя.

ГЛАВА III. Установяване и изчисляване на осигурителния стаж.

В последната глава се анализира установяването и изчисляването на осигурителния стаж. В § 1 (Ред за установяване) се анализира редът за установяването на осигурителния стаж като поредица от правни действия за определяне наличието и продължителността на натрупания от конкретно лице осигурителен стаж по правилата за неговото удостоверяване по надлежния ред. Предлага се да се обособят два способа за определяне наличието и продължителността на осигурителния стаж. При наличие на достатъчно данни се използват някои от изброените в законодателството източници – базите данни или документите, годни да удостоверят осигурителния стаж. Базите с данни се съхраняват в информационната система или регистрите на НОИ и на НАП и съдържат информация относно осигурителния стаж на осигурените лица. Те не са официални удостоверителни документи, дори не са съставени въз основа на такива документи. Това са бази данни, управлявани от определен в нормативен акт държавен орган, които съдържат информация с осигурителноправно значение. Способът за установяване на осигурителен стаж чрез тези данни се определя като вторичен, тъй като удостоверените в тях факт и размер на натрупания осигурителен стаж не отразяват настъпили пред длъжностно лице факти, нито извод за тях се прави от удостоверителни документи. Данните се събират въз основа на декларирани факти от осигурителите, работодателите на морските лица, самоосигуряващите се лица и т.н., които отразяват изявления на частноправни субекти и могат да се различават с действителността.

Осигурителният стаж се установява и с данните, съдържащи се в удостоверителни документи – трудова книжка, служебна книжка, осигурителна книжка, както и в други посочени в законодателството документи, издадени по утвърден образец. Те се определят като официални удостоверителни документи от законодателството (трудова и

служебната книжка) или се признават за такива в административната и в съдебната практика. Вписванията в тях със значение за натрупвания осигурителен стаж имат материалната доказателствена сила на официалния документ. Критикувана е съдебната практика, не признаваща придобит осигурителен стаж, за който не е надлежно оформена осигурителна книжка на самоосигуряващо се лице, но данни при осигурителния орган за този стаж са налице.

Разгледани са и останалите регламентирани от законодателството документи, с които се установява осигурителният стаж – удостоверения, издавани от: осигурителя; началника на затвора, когато времето на незаконното задържане се признава за осигурителен стаж; осигурителни органи на държавите членки на ЕС или на държавите, с които България има сключени двустранни спогодби, за натрупаните по тяхното законодателство осигурителни периоди и др. Въз основа на анализирания правна уредба и съдебна практика се прави извод, че установяването с трудова, служебна или осигурителна книжка, както и с данните по чл. 5, ал. 4 КСО е основен способ за установяване на осигурителния стаж. Осигурителният стаж се установява с друг документ по определен образец, издаден от осигурителя, само ако липсва трудова, служебна или осигурителна книжка или в тях не са отразени данни за такъв стаж.

Когато липсват достатъчно данни, осигурителният стаж се установява по съдебен ред, предвиден в Закона за установяване на трудов и осигурителен стаж по съдебен ред. Изложението приравнява към липсата на данни и случаите, когато е оборена достоверността на вписаните в документите данни. Тогава те не се ползват с материалната доказателствена сила на официалния удостоверителен документ, поради което не могат да послужат за установяване на осигурителен стаж.

Осигурителният стаж е квалифициран като факт с изключително важни правни последици, щом законодателят урежда изрично съдебното

му установяване със специален иск. Предвидените множество особени правила, приложими към съдебния процес за установяване на осигурителен стаж, показват твърде сериозни отклонения от нормалния исков процес, което обяснява и уреждането му в отделен нормативен акт. Производството е регламентирано като спорно исково поради важните последици на решението и за да обезпечи участието на страните в процеса и възможностите им да защитят становищата си. То започва с предявяване на положителен установителен иск за факт.

Поради изричната уредба на иска е недопустимо при оборване доказателствената сила на официален удостоверителен документ, с който жалбоподателят цели доказване на осигурителен стаж, административният съд инцидентно да разгледа иск за установяването му. Той следва да отсъди за осигурителните права на жалбоподателя само според надлежно доказвания пред него осигурителен стаж, а спорът за недоказания да бъде отнесен за разглеждане пред гражданския съд по Закона за установяване на трудов и осигурителен стаж по съдебен ред.

В изложението се очертава предметът на иска, правният интерес на лицето да предяви този иск и субсидиарният му характер. Анализира се особената процесуална предпоставка за допустимостта му – липса на данни за осигурителния стаж, породена от изгубване или унищожаване на документи или от липсата на данни в архивното стопанство на НОИ, както и редът за установяването ѝ. Посочени са активно легитимираните лица, което обосновава квалифицирането на иска като специален, тъй като може да се предяви само от някои категории осигурени лица. Обосновава се и активната легитимация на наследниците на осигурените лица да предявят иск за установяване на осигурителен стаж по съдебен ред. Липсата на изрично правило за наследниците, както и наличието на специалното правило за доказване чрез съдебно постановяване за лично явяване на ищеца и изискване за потвърждаване с декларация истинността на всички

изложени в исковата молба обстоятелства и невъзможността това действие да се изиска и изпълни от наследник, не може да обоснове изключване на правния интерес от установяване на осигурителен стаж, а само да ограничи допустимите доказателствени средства. Пасивно легитимирано по иска е съответното териториално поделение на НОИ.

Разгледани са и установените в закона специални правила: за местната подсъдност; за допълнителните изисквания към съдържанието и приложенията на исковата молба; за воденето на исковия процес – особеностите в процеса на доказване; за възможността съдът да постановява лично участие на ищеца чрез явяването му в съдебното разглеждане, както и да изисква от него да потвърди с декларация истинността на всички изложени в исковата молба обстоятелства; за държавните такси и разноските. Обсъдени са множество съдебни решения. На тази основа производството по установяване на осигурителен стаж се характеризира като особено исково производство.

В § 2 (Изчисляване на осигурителния стаж) са изследвани проблемите на изчисляването на осигурителния стаж. Безспорно важното му значение обуславя изричната и подробна правна уредба на правилата за изчисляването му, но се констатира затрудненото им прилагане поради липсата на система и логика в уреждането им. Изчисляването представлява съвкупност от юридически съждения и аритметически действия за определяне размера на натрупания осигурителен стаж. То се извършва чрез сбиране на набрания размер на осигурителния стаж до момента, когато лицето заявява наличието на право на съответното осигурително обезпечение.

Отделено е специално място за нормативната уредба на началото и края на натрупания осигурителен стаж поради липса на общоприложимо правило в осигурителното законодателство и наличието на противоречиви решения в административната и в съдебната практика. Прави се извод, че

осигурителният стаж следва извършваната трудова дейност, довод за което се намира и в определянето на границите на периодите на осигуряване в чл. 10 КСО поради смисловата им близост. Представят се противоречиви становища по въпроса за началото на натрупвания осигурителен стаж при работниците и служителите, чиито правоотношения възникват от сключването на трудов договор, но са възпрепятствани да постъпят на работа поради сбъднал се осигурен социален риск (общо заболяване или майчинство, довело до временна неработоспособност). Оборват се доводите на съда, когато изисква отработване на поне един ден, за да започне натрупване на осигурителен стаж. Приема се, че в периода от времето, когато е трябвало да постъпи до времето на реално постъпване на работа, стига то да се е случило, времето се зачита за несъщински стаж по чл. 9, ал. 2 КСО. За останалите хипотези законодателството свързва с реалното встъпване възникването на служебното и др. правоотношение и от тогава започва да се брой осигурителният стаж.

Анализирани са уредените правила за изчисляване на осигурителния стаж. Поради значителния им обем и липсата на системност се предлага обособяването им в общи и специални правила, съответно с приложение за всички или само за отделни категории осигурени лица. Сред специалните правила се анализират тези за пропорционалното изчисляване при непълна норма на труд поради богатата им и разпръснатата правна уредба и широкото им приложение в практиката. Обособяват се специални правила според осигурените лица, които натрупват изчислявания осигурителен стаж; за времето, когато не е извършвана трудова дейност при несъщински осигурителен стаж; за преизчисляване на стажа от първа и втора категория.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението на дисертационния труд са представени основните изводи за значимостта на осигурителния стаж и за необходимостта да се систематизира и усъвършенства неговата правна уредба. Предлага се по-пълноценното използване на възможностите, които предоставя като категория, подлежаща на количествена диференциация, за да отрази справедливо осигурителния принос на лицето, но и да отчете особеностите му, така че да се постигне и социалната роля, която България е поела да изпълнява като съвременна европейска държава.

Обобщени са направените в дисертационния труд предложения за бъдещата промяна в правната уредба на осигурителния стаж:

Да се легализира изведеното понятие за осигурителния стаж в чл. 9, ал. 1 КСО. Настоява се да се използва еднакъв подход в уредбата на понятието за осигурителен стаж на законово и на подзаконово ниво.

Да се освободи разпоредбата на чл. 9, ал. 1 КСО от излишното изброяване на видовете възнаграждения, както и на минималните размери, върху които се дължат осигурителни вноски, а изброяването им да се направи на подзаконово ниво.

Да се промени в чл. 7, ал. 6 КСО началният момент, от когато се смятат дължими осигурителните вноски на лицата по чл. 4, ал. 3, т. 5 и т. 6 КСО – това да е моментът, когато възнаграждението по гражданското правоотношение е трябвало да бъде изплатено, и съответно от тогава да се натрупва осигурителен стаж.

Поради характеризирането му като същински осигурителен стаж да се изключи от случаите на несъщински осигурителен стаж хипотезата по чл. 9, ал. 3, т. 4 КСО, когато лицето не работи поради липса на подходяща работа при трудоустрояване.

Поради липса на изрична уредба в този смисъл да се уреди като несъщински осигурителен стаж и времето, когато лицата по чл. 4, ал. 5, 7 и 9 КСО не са задължени от закона, а сами избират да се осигуряват.

Морските лица да се включат сред лицата, чиито стаж се урежда в чл. 9, ал. 1 КСО и когато вноските им са удържани, но невнесени от работодателя, времето да се зачете за същински осигурителен стаж или в чл. 4а, ал. 7 КСО да регламентира правото им сами да внасят осигурителните си вноски.

В чл. 48а и чл. 52а КСО да се регламентира диференциран размер на осигурителния стаж като предпоставка за придобиване на осигурителни права при майчинство според биологично препоръчителната детеродна възраст, а в чл. 54а, ал. 1 КСО при безработица – според по-младата възраст или наскоро завършеното образование на лицето.

Да се измени чл. 2, ал. 2 Нар. № 1 от 2007 г., като с оглед на последователност в уредбата се премахне непоставеното от закона изискване за последователно натрупан осигурителен стаж за получаване на помощи за профилактика и рехабилитация.

Да се въведе диференциран размер на осигурителния стаж за придобиване право на пенсия за осигурителен стаж и възраст при по-ранна от общоустановената възраст, когато е натрупан значителен осигурителен стаж без превръщане.

Да се систематизират отделните общи и специални правила за изчисляване на осигурителния стаж, като се освободи уредбата на понятието осигурителен от тези въпроси.

III. НАУЧНИ ПРИНОСИ

За първи път осигурителният стаж е предмет на цялостно самостоятелно научно изследване.

Извежда се обща дефиниция за осигурителния стаж, приложима към всички осигурени лица.

Прави се извод, че уредбата на осъществяваните лични трудови дейности е изчерпателна и при упражняването им се натрупва осигурителен стаж.

Систематизират се отделните видове осигурителен стаж. Предлага се използване на понятията същински и несъщински осигурителен стаж. Обособяват се според общите им белези хаотично уредените хипотези на несъщински осигурителен стаж.

Прави се разграничение между същинския осигурителен стаж и действителния стаж по § 1, ал. 1, т. 12 ДР КСО.

Анализира се състоянието дължимост на осигурителните вноски, моментът на възникването му, съдържанието и значението му.

Анализира се натрупването на осигурителен стаж при недействително основание за възникване на трудово правоотношение.

Изчерпателно се анализира правното значение на осигурителния стаж.

Анализира се производството за установяване на осигурителен стаж по съдебен ред.

Систематизират се общи и специални правила за изчисляване на осигурителния стаж.

IV. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

A. Студии

Исторически преглед на уредбата на осигурителния стаж в българското законодателство. – Юридически свят, 2010, № 2, 130–155.

B. Статии

1. Развитие на понятието трудов стаж в българското законодателство. – В: *Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право*. Т. IV. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2012, 237–255.

2. Натрупване на осигурителен стаж според координационните правила на Европейския съюз. – В: *Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право*. Т. V. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2011, 237—255.

3. Понятието за осигурителния стаж в българското законодателство. – В: *Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право*. Т. VI. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2013, 146—161.

4. За същността и правното значение на юридическия стаж. – В: *Юбилеен сборник посветен на 80-годишнината на проф. д.ю.н. В. Мръчков*. С.: Труд и право, 2014, 225–244.

5. Учителският стаж според българското законодателство. – В: *Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право*. Т. VIII. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2015, 158–171.

6. Установяване на осигурителен стаж с официално събирани данни. – Съвременно право, 2018, № 1 (под печат).